

Ганна і її редактор

Самсон Мадієвський

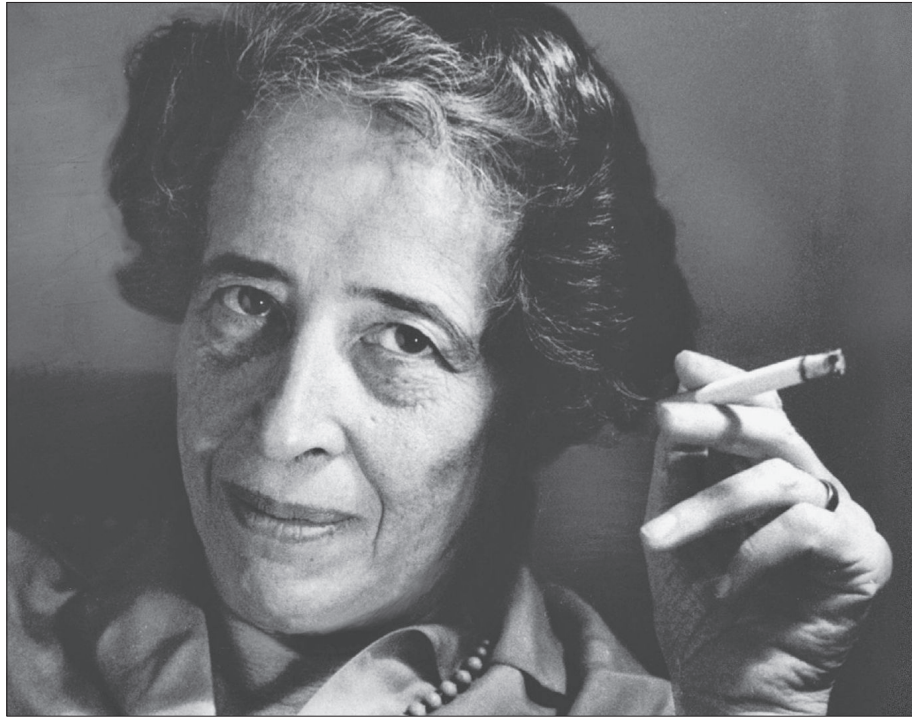
100-річчя від дня народження Ганни Арендт – одного з найвідоміших політичних мислителів минулого століття – пошановували в усьому світі. Найширше – у Німеччині та США. А я при такій нагоді згадав одну давню історію, яка, втім, вийшла на поверхню не надто давно: лише 2004 року.

Від початку 1950-х років Ганна Арендт писала англійською, отож у Німеччині її книжки виходили у перекладах. Видавало їх поважне мюнхенське видавництво «Піпер» (Арендт була чи не найзнаменитішою серед його авторів). Спільно з власником, Клаусом Піпером, від 1958 року видавництвом керував літературознавець-германіст доктор Ганс Реснер. Він редагував три книжки Арендт: «Угорська революція і тоталітарний імперіялізм» (1958), «Рахель Фарнгаген: історія життя німецької єврейки епохи романтизму» (1959) та «Айхман у Єрусалимі. Звіт про банальність зла» (1964).

Щоразу редакційне доведення рукописів до друку не обходилося без суперечок. Першим каменем спотикання мало не стала присвята: «Пам'яті Рози Люксембург». «Як справедливо зауважив пан д-р Реснер, – писав Ганні Клаус Піпер, – Ваша брошура – це палкий заклик розпізнавати сутність і небезпеку тоталітарного імперіялізму, конкретно кажучи, комуністичного насильницького режиму. (Арендт протиставила йому Совети, що виникли в результаті «спонтанної революції» 1919 року в Угорщині. – С.М.). І водночас брошуру присвячено жінці, яка, на думку невтаємничених, належить до провісників того-таки комунізму в Німеччині. Тому в читача, який уперше бере книжку до рук і ще не знає змісту, виникає про неї хибна думка». Як вихід із ситуації Піпер і Реснер пропонували розширений текст: «Пам'яті волелюбної соціалістки Рози Люксембург, яка аж ніяк не бажала тоталітарного комунізму». Проте Ганна Арендт, яка – належить це визнати – була нелегким для видавця автором, відрубала: «Присвята – це не місце для розлогих пояснень». І додала: «Бідолашна Роза! Скоро 40 років по її смерті, а вона й досі виявляється межі всіх стилів».

Тут, очевидно, потрібне пояснення. Наприкінці 1917 року в брошурі «Російська революція», написаній у німецькій в'язниці, Роза Люксембург напророкувала долю горезвісній «диктатурі пролетаріату», яка була для більшовиків альфою й омегою політичної мудрости: «Диктатура класу над масою неминуче обернеться диктатурою партії над класом, диктатурою кліки над партією та диктатурою лідера над клікою». Окрім близькості ідейної (принаймні у цьому пункті), була й психологічна спорідненість: Ганна теж завжди опинялася «межі всіх стилів». Міхаїл Хейфец у прекрасній книжці «Ганна Арендт судить ХХ століття» констатує: людина безперечно лівих поглядів, найвищою

мірою критична до капіталізму, вона водночас терпіти не могла «реального соціалізму», вважаючи його за різновид ненависного їй тоталітаризму. Безправною емігранткою у Франції вона виступала проти уряду Ляваля, а пізніше у Штатах – проти могутнього тоді сенатора Макарті. Очолюючи єврейські організації в Парижі та Нью-Йорку, дратувала начальство нордовистою незалежністю. «Я не підходжу нікому», – відповідала вона, коли у неї намагалися з'ясувати, до якого табору вона належить, – до правих чи лівих, до лібералів чи до консерваторів. І тому дуже розчулилася, довідавшись

Ганна Арендт (1906–1975)

якось на студентській вечірці в Берклі, що у приватних розмовах юні слухачі називають її «Розою»: вона не очікувала такого проникнення у свою духовну сутність.

Із приводу другої книжки – про Рахель Фарнгаген (її німецький рукопис пролежав майже чверть століття) – теж виникли тертя, тепер через підзаголовок. В оригіналі він звучав так: «Історія одного життя в початкову епоху емансипації німецьких євреїв». Реснер, ознайомившись із текстом, сипав компліментами: «Високоповажна ласкава пані, якщо дозволите вдатися до, либонь, дещо заяложеного вислову, я вважаю цю книжку справді заворожливою...». Він висловлював упевненість, що вона «матиме дуже багато глибоко зацікавлених і вдячних читачів», і повідомляв, що видавництво «зі щирим захопленням» береться до роботи над текстом. Але, на Реснерову думку, підзаголовок «дещо задетальний», через що книжка «може видатися широкому читачеві занадто вже спеціальною». Реснер і Піпер пропонували скоротити його – написати просто «Історія одного життя». «Наші міркування, – запевняли вони, – не тяжать до того, щоб елімінувати зміст Вашої оповіді, а мають на меті викликати щонайширше зацікавлення нею, в тому числі й через просту, певною мірою приступну всім назву».

Ганна відповіла: так, звісно, ваш варіант підзаголовок коротший і простіший, але – має ж десь у заголовку

з'явитися слово «єврей»! І додала: «Я не вірю, що внаслідок цього коло читачів звужиться: серед кращих людей Німеччини цікавість до єврейського питання тепер дуже велика».

Навпроти слів «має ж десь у заголовку з'явитися слово “єврей”» Реснер поставив на берегах позначку «ні!?» й передав листа Піперові. Той і собі поквапився запевнити Арендт, що йому та Реснерові однаково чужі побоювання відштовхнути цим словом «ворожо налаштованих» читачів, їх такі просто не цікавлять.

Вдалий розв'язок – уже наведений на початку остаточний варіант підзаголовок – спав на думку Піперовій дружині. Ганна погодилася відразу і з вдячністю: «Це прекрасно – тут є все,

Ганні переслали відгук юриста, але просив «зважити на становище» – врахувати, що «німецьке видання виходить у цілком іншій психологічно-політичній ситуації» і що в Німеччині можна позиватися за образу, навіть якщо термін давности для позову після американського видання вийшов. Ганна, зрештою, пішла на поступку, обмежившись терміном «співучасники масових убивств». Викриття їх на процесі Айхмана, підсумувала вона, «дає уявлення про масштаби суспільного лиха в повоєнній Німеччині».

Окрім ділового листування, збереглося кілька Реснерових листів, сказати б, особистого характеру. На промову Арендт під час вручення їй премії Лесинга (Гамбург, 1959) він, наприклад, відгукнувся так: «Вона мене справді захопила. Сказане в другій і третій частинах Вашої промови про людяність та істину належить, на мій погляд, до тих підставових речей, які тільки було висловлено з цього приводу. Дуже шкода, що не маю можливості особисто й детально поговорити з Вами про це». Іншим разом він повідомляв про реакцію на її телевізійне інтерв'ю: «Дорога ласкава пані, цілком незабутнє враження від Вашої особи та, якщо дозволите так сказати, від цієї переконливої, цілком природної і zarazом видатної “людяности у глухі часи”... Тішить і підбадьорює нас те, що Ви є, і те, що Ви така, як Ви є».

На всі ці похвали Ганна відповідала ввічливо, але коротко, сухо, іноді саркастично. Вона померла 1975 року, так і не дізнавшись, хто був її шанобливий, а іноді повний захвату кореспондент.

Ганс Реснер, що народився 1910 року в родині шкільного вчителя, закінчив Ляйпцизький університет зі спеціальностей «германістика» й «історія». 1933 року він вступив до СА, 1934 року – до СС і СД. 1936 року обійняв асистентську посаду у свого університетського вчителя професора Карла Юстуса Обенауера, що отримав катедру в Бонському університеті. Обенауер, член НСДАП від 1933 року і також працівник СД, зараховував його до «нашої зміни, яка заслуговує на найбільшу підтримку».

Разом вони провели операцію із позбавлення Томаса Мана титулу почесного доктора Бонського університету, потому взяли за відомого німецького поета Стефана Георге. У своїй докторській дисертації Реснер, оминаючи творчість самого Георге, напав на його «духовно юдаїзоване» коло: оточення поета внаслідок «приглушення расово-біологічного й духовно-расового інстинкту», за його означенням, керувалося «тим естетсько-гуманістичним спадком, який, перетворившись на загальноєвропейський здобуток, дедалі більше відривався від національних життєвих основ». Несумісне із завданнями літератури, просякнутої «національно-расовим» духом, таке світовідчуття, висновував Реснер, треба безкомпромисно викорчовувати.

1938 року Реснер подав начальству в СД доповідну записку про «становище та завдання в царині германістики й німецького літературознавства». Разом

Самсон Мадієвський. «Ханна и её редактор». Из российской переклала за рукописом Катерина Демчук.

із іншими відомостями вона містила й перелік німецьких германістів та літературознавців, поділених на категорії «недругів» (масонів, євреїв, католиків тощо, всього 50 осіб) і «позитивно налаштованих» («які за своїми науковими, світоглядними та політичними позиціями не викликають заперечень», усього 18 осіб). Доповідна, відтак, звертала увагу на «нестерпне становище», коли катедри німецької літератури та редакції німецькомовних журналів за кордоном «окуповано емігрантами та євреями», внаслідок чого ці «культурно-політичної ваги позиції» втрачено для райху. Наприкінці записки було висунуто ідею «культурно-політичного чотирирічного плану», який, через фінансування корисних проєктів, був покликаний забезпечити націонал-соціалістичній державі дедалі більший вплив у царині культури.

1939 року, на початку війни, Реснера забрали до війська, та СД швидко домоглася його повернення на колишнє місце служби. Відтоді й до кінця райху він обіймав посаду референта зі справ національної культури та мистецтва в Управлінні внутрішньої безпеки РСХА. 1944 року йому присвоїли звання оберштурмбанфюрера (підполковника). Підписуючи подання, райхсфюрер СС Гімлер висловив побажання, щоби Реснер «узяв участь в охоронно-поліційних акціях на сході». Проте це

«почесне відрядження», що згодом привело частину його колег із РСХА на шибеницю, з якихось причин не відбулося.

А в Управлінні працю Ганса Реснера оцінювали якнайсхвальніше. Начальство характеризувало його як «одного з найздібніших» працівників, «творчу людину», що змогла «так чітко і ясно виробити для свого відділу основні націонал-соціалістичні настанови, що низку рішень було ухвалено на основі його пропозицій». У характеристиках відзначалося, що «здібності й глибока натхненність націонал-соціалістичним світоглядом» роблять Реснера, з-поміж іншого, «особливо бажаним оратором на партійних заходах».

Одним із його ораторських тріумфів стала доповідь «Гуманізм і гуманність» на засіданні Товариства германістів у Гановері в травні 1943 року. Третій райх, виголошував Реснер, знову веде «доленосну боротьбу» проти Заходу з його «англо-американською гуманістичною ідеологією» та Сходу з його «вкрай більшовицькою формою тієї-таки ідеології». Вирішується питання, «чи вдасться запровадити посталі на германській основі начала в духовну структуру Європи, а чи універсалістські ідеї європейської культурної традиції знову приведуть до фіктивної загальноєвропейської свідомості...».

Ролан Барт ФРАГМЕНТИ МОВИ ЗАКОХАНОГО

Ролан Барт Фрагменти мови закоханого

Переклад з французької Марти Філь
Львів: Бібліотека журналу «І», 2006

Навряд чи можна сказати краще за самого автора: «необхідність цієї книги полягає у такому міркуванні: мова кохання зараз *українськи самотня*». Найімовірніше, саме цей факт, а також чудова стилістика й особлива сюжетність спричинилися до того, що «Фрагменти» стали найпопулярнішою книжкою Барта. Уже в перший рік по тому, як книжка побачила світ, їй судилося пережити вісім накладів і стати у Франції своєрідним інтелектуальним бестселером. З огляду на це особливо приємно, що український переклад «Fragments d'un discours amoureux» здійснено за першим виданням 1977 року, адже в подальших виданнях твір було неодноразово доповнено та уточнено.

Праця фактично є аналізом дискурсу *закоханого суб'єкта*. Важливо те, що в самого Барта цей *суб'єкт* позбавлений будь-яких статевих ознак, тобто він відмовляється від гендерної специфіки почуття любові, що дуже скидається на регрес до дофалічної стадії розвитку.

Тепер неістотно, хто кого любить: чоловік жінку, жінка чоловіка, або чоловік чоловіка, чи то жінка жінку, в цьому коханні-унісекс важливою є сама наявність *об'єкта* любові. Цей самий *закоханий суб'єкт* є водночас і Автором, адже, за словами Барта, «він говорить». Це особливо прикметно вже тому, що саме Барт у свій постструктуралістський період проголошував смерть Автора, того, що так відверто пройшов через усі «Фрагменти». Це він той «безшкірний» «божевільний», що є «своїм власним демоном», який «западає, гине», «захоплюється», «хоче збагнути», «розмовляє»... За структурою «Фрагменти» нагадують чітко скомпонований словник чи енциклопедію, навіть вступна стаття є фактично поясненням того, «як зроблена ця книга», як читати подальший текст. Та чи не є така форма викладу своєрідною ілюзією, грою, адже історія не знає про холоднокровного структурномислячого закоханого? Ба більше, прочитавши самі тільки назви словникових статей, уже можна побачити історію структурованого в ньому, й алогічного і пристрасного за природою, кохання, від «бажання володіти» через «ніжність» до «самогубства», – але зрештою, все одно найголовнішим виявиться визнання «Я тебе люблю».

Часом закрадаються підозри, що цей закоханий автор – це не хто інший, як юний Вертер, принаймні саме йому, відданому, жертвовному і стражденному, Ролан Барт найчастіше надає право голосу. А може, це Гете, чи Фльобер, чи Жид, чи Пруст, чи будь-хто з тих, хто говорить зі сторінок Бартового тексту, тих, хто, непомітно пройшовши крізь усю книжку, «ad marginum» заслужено долучиться до прикінцевої «Tabula gratulatoria». Хтозна, а може, це і сам Барт? А зрештою, у книжці чудового критика, шанованого семіолога і структураліста «слово бере закоханий».

Надія Ползівка

У квітні 1945 року Реснер разом із начальником Управління Олендорфом та іншими співробітниками втікає до Фленсбурга, де розташувався так званий уряд Деніца (про всяк випадок кожен має в роті ампулу з ціяністим калієм). Там у травні 1945 року його заарештовують американці. До 1948 року Реснер перебуває в ув'язненні. 1946 року його й Олендорфа допитують на Нюрнберзькому процесі як свідків захисту – обидва намагаються довести, нібито СД була чимось на кшталт служби з вивчення громадської думки, яка об'єктивно й критично інформувала керівництво райху про настрої населення. Ці зусилля, однак, не мали успіху: суд визнав СД, так само, як і СС, і гестапо, злочинними організаціями. За членство у перших двох Реснерові 1948 року присудили сплатити штраф у розмірі 2000 марок (тоді, відразу після грошової реформи, це була чимала сума). Та позаяк закон давав можливість замінити штраф на ув'язнення і зараховував відбутий під вартою термін, Реснер просто із судової зали вийшов на свободу.

Реснер улаштувався редактором у видавництві «Шталінг», де в теплій компанії ще двох колишніх колег із РСХА працював над виданням книжок, які багато в чому проповідували колишні погляди. Втім, у повоєнній Німеччині це не було дивиною. «На демократів ці злочинці аж ніяк не перетворилися, – зауважує історик Міхаель Вільдт, – але зметикували, що “новий шанс” для них полягає не в активній політичній діяльності, а радше в уникненні кримінального переслідування і тихому, непомітному вrostанні у нове суспільство споживання». І справді, колишні підлеглі Гайдриха та Кальтенбрунера досягали успіху у видавництвах, пресі, у вищих навчальних закладах, у консалтингу, маркетингу, рекламі.

Зі «Шталінга» Реснер перейшов у видавництво «Інзель», а звідти – в «Піпер», уже на посаду головного редактора. Власникові видавництва, з його слів, Реснер сказав тільки, що був членом НСДАП, і той не вважав це за перепону – адже злочинною організацією у Нюрнбергу було оголошено не партію загалом, а тільки її керівництво; рядових членів, за відсутності персональних звинувачень, кваліфікували як попутників.

Згаданий уже Міхаель Вільдт, автор фундаментальної праці про керівний персонал РСХА «Покоління безвідмовних» і статті «Листування з невідомим», звідки взято найбільшу частину відомостей про Реснера та його взаємини з Арндт, вважає, що застосувати у цьому випадку максимуму «Einmal Nazi, immer Nazi» (Хто був нацистом, ним і залишиться), либонь, не можна. Бо ж у цих узаєминах Реснер уже не виступав як активний нацист, що й далі бореться зі «світовим єврейством». (Ще б пак! Хіба він з'їхав із глузду. – С.М.). Та, дивується Вільдт, як він міг узагалі займатися цим – читати її тексти, оцінювати, щось пропонувати, обговорювати (зокрема, який термін – Judenfrage чи jüdische Frage – правильніший), урешті, особисто контактувати з нею? Як він міг писати: «тішить і підбадьорює нас

те, що Ви є», – знаючи, що, якби свого часу вона потрапила до рук його колег, їй була б одна дорога: до газової камери. Чому йому принаймні не спало на думку ухилитися від праці над «Айхманом у Єрусалимі», передавши стосунки з нею Піперові. (Це, на мій погляд, теж зрозуміло – адже ухилення довелося б мотивувати.) Вільдтова відповідь така: «у тупій настирливості», з якою Реснер намагався зблизитися з Ганною, відбулася «душевна глухота багатьох німців щодо їхніх колишніх діянь».

Дивує, однак, інше його твердження: що Реснер щиро захоплювався Арндт («він поважав її як політичного мислителя, оратора, як визначного інтелектуала» – за його колишньою термінологією, як «духовну величину»). Заважало йому лише її єврейство, і саме його він хотів «елімінувати». Такий підхід, вважає Вільдт, був також притаманний багатьом кому в повоєнній Німеччині: щоби злочинці звільнилися від свого минулого, живі жертви мусили перестати бути євреями («бажання, що вкотре демонструє, яким тотальним було прагнення знищити єврейство»).

Наскільки, однак, це пояснює Реснерову поведінку? Чи міг він мати хоч найменшу надію «очистити» образ Ганни від єврейства – хай лише для свого «внутрішнього вжитку»? Будь-кому, хто знає життя і книжки Арндт, відповідь очевидна. Нерелігійна, далека від будь-якого націоналізму, засимільована в німецькій культурі, вона залишалася єврейкою в усій своїй «суті й статурі». Міхаїл Хейфец правильно зауважив: місце, яке розділ «Антисемітизм» займає в її головній праці (третину обсягу!), годі пояснити з огляду на об'єктивні критерії, тобто роль цього явища в світових процесах, що їх Арндт досліджувала. Третину, «бо автор – єврейка, і тема хвилювала її <...> як першочергова особиста драма».

Юною дівчиною вона сказала своєму керівникові Ясперсу: «Я намагаюсь осмислити історію, зрозуміти те, що в ній говорять, беручи за засновок те, що вже знаю у власному досвіді». Вона завжди так чинила. Не можна було не бачити її Jüdischsein, не відчувати його, і годі було це змінити. І справді, хіба книжка про Рахель стала б іншою, якби з підзаголовка зникло слово «єврей»? Або чи змінився би зміст «Айхмана у Єрусалимі» від того, що колишніх нацистів було названо не вбивцями, а «співучасниками вбивств»?

Ба більше – хіба тільки єврейство не влаштовувало Реснера в Ганні? Адже і в інших питаннях – про національне й універсальне, про свободу, про гуманізм – вони теж насправді залишалися антиподами. Тож дифіраму його «втіненню людяності в глухі часи» були брехнею, мімікрією від початку до кінця.

Вільдт має рацію в іншому: «Такі, як Реснер, і за двадцять років після здійсненого абсолютно не усвідомлювали того, що вони заподіяли людям». Такий самий діагноз поставила Арндт Айхманові: «Він був неспроможний уявити хоч щось із позиції іншої людини».

Коли і де вони втратили цю здатність? Імовірно, у кожного це сталося по-різному. Та завжди – незворотно.